

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. Філософія мови: аспекти концептуальної географії	9
1.1. Що таке філософія мови?	9
1.2. Головні парадигми досліджень	21
1.3. Головні проблеми досліджень та видатні персоналії	23
1.4. Деякі важливі базові поняття і розрізнення	25
РОЗДІЛ 2. Фреге: точка відліку	36
2.1. Вступ	36
2.2. Революційність поглядів Фреге. Домінуючі дофрегевські семантичні концепції	40
2.3. Аналіз тверджень тотожності і з'ява розрізнення між знаком, його смислом і референцією	43
2.4. Власні імена і визначені дескрипції. Переосмислення сутності явища іменування в термінах функція і аргумент	48
2.5. Референція і смисл речень у непрямих (інтенсійних) контекстах	54
2.6. Речення, в яких наявні терміни, що зазнають референційної невдачі	55
2.7. Тези Фреге про істину	56
РОЗДІЛ 3. Расел vs Фреге: теорія визначених дескрипцій	61
3.1. Вступ	61
3.2. Загадки-мотиватори теорії визначених дескрипцій Расела	63
3.3. Ключ Расела до розв'язку загадок	67
3.4. Розв'язки загадок	73
3.5. Логічно власні імена	79
3.6. Специфічність поглядів Расела і Фреге стосовно референційних виразів	81
РОЗДІЛ 4. Пітер Стросон vs Расел: явище пресупозицій	84
4.1. Вступ	84
4.2. Загальна критична програма Стросона стосовно теорії визначених дескрипцій Расела	85
4.3. Труднощі і проблеми теоретичного аналізу Стросона	96

4.4. Захист Расела	97
4.5. Екзистенційний імпорт і пресупозиція.....	98
4.6. Ускладнення стросонівського аналізу: «тема/фокус»-розрізнення.....	101
4.7. Пресупозиційна проєкція.....	103
РОЗДІЛ 5. Донелан vs Расел і Стросон: атрибутивні і референтні вживання визначених дескрипцій	104
5.1. Вступ.....	104
5.2. Два різні вживання визначених дескрипцій: атрибутивне і референтне	106
5.3. Критерії розрізнення референтних і атрибутивних вживань визначених дескрипцій	109
5.4. Донелан про слабкості теорій визначених дескрипцій Расела і Стросона.....	112
5.5. Деякі підсумки, складнощі і перспективи аналізу Донелана	117
РОЗДІЛ 6. Кріпке vs Донелан: референція мовця і семантична референція. Нова теорія референції.....	123
6.1. Вступ.....	123
6.2. Презентація Кріпке донеланівського розрізнення.....	124
6.3. Характеристика Донеланом двозначності, спричиненої РВВД/АВВД-розрізненням.....	128
6.4. Прагматична двозначність згідно з Донеланом і прагматичний аналіз Кріпке	130
6.5. Аргумент трьох раселівських мов.....	134
6.6. Деякі критичні зауваження стосовно аналізу Кріпке РВВД/АВВД-розрізнення	136
6.7. Нова теорія референції.....	139
РОЗДІЛ 7. Остін: висловлювання як інтенційна і конвенційна дія.....	147
7.1. Вступ. Проект лінгвістичної феноменології	147
7.2. Явище перформативів	152
7.3. Теорія ілокутивних сил	160
7.4. Висновки	168
РОЗДІЛ 8. Серл: від теорії мовленнєвих актів до теорії Інтенційності	170
8.1. Вступ.....	170
8.2. Ілокутивні акти як регламентована правилами поведінка.....	172
8.3. Конвенційний характер ілокутивних актів	173

8.4. Серл і Грайс: полеміка з приводу «семантики намірів»	177
8.5. Складові ілокутивних сил	178
8.6. Таксономія ілокутивних актів	180
8.7. Занурення проблематики філософії мови у проблематику філософії свідомості	182
8.8. Проблема буквального значення речення	183
8.9. Іntenційність / інтенсійність	189
8.10. Проблема пропозиційних установок	191
8.11. Проект ілокутивної логіки	191
РОЗДІЛ 9. Грайс: у пошуках прихованих значень	194
9.1. Вступ	194
9.2. Теорія значення: інтенційна семантика	195
9.3. Теорія імплікатур спілкування: інференційна прагматика	213
РОЗДІЛ 10. Після-Грайса прагматика: загальний огляд	223
10.1. Неограйсівська прагматика	224
10.2. Альтернатива: теорія доречності	227
10.3. Деякі застосування теорії імплікатур спілкування	230
10.4. Різнобарвна прагматика	237
РОЗДІЛ 11. Девідсон: логіко-лінгво-філософський аналіз речень про дії	241
11.1. Вступ	241
11.2. Аналіз висловлювань і міркувань про дії із перехідними дієсловами, які модифікуються прийменниковими словосполученнями	242
11.3. Символізація висловлювань із прислівниковою модифікацією дієслів	255
11.4. Неодевідсонівське удосконалення: тематичні ролі	258
11.5. Складнощі стратегії символізації Девідсона	260
11.6. Паратактичний аналіз контекстів пропозиційних установок ...	267
11.7. Висновки	271
ДОДАТОК 1. Питання і завдання для самоконтролю	273
ДОДАТОК 2. Загальний огляд літератури до курсу «Філософія мови» і літератури для подальшого самостійного опрацювання	279

Вступ

Згідно із авторитетною думкою професора Каліфорнійського університету в місті Берклі Джона Серла «наш час – свого роду золота доба філософії мови. Це не лише доба велетнів минулого – Фреге, Расела та Вітгенштайна, але також доба Хомського і Квайна, Остіна, Тарського, Грайса, Даміта, Девідсона, Патнема, Кріпке, Стросона, Монтегю і ще кільканадцяти постатей першої величини. Це доба генеративної граматики і теорії мовленнєвих актів, істиннісної семантики і семантики можливих світів»¹. **Метою курсу «Філософія мови»**, що належить до переліку обов'язкових дисциплін і викладається для студентів спеціальності 033 «Філософія» у другому семестрі магістратури, є поглиблене ознайомлення із цариною важливих і витончених досліджень, окресленої працями деяких зазначених дослідників, введення визначальних для філософії мови понять, розрізень і проблем, огляд низки впливових теорій сучасної аналітичної філософії мови, з'ясування специфіки деяких сучасних дискусій. **Головним завданням курсу** є формування у студентів розуміння і навичок критичного викладу деяких важливих для сучасної філософії мови тем і проблем.

Пропонований підручник є розширеним, поглибленим і уточненим виданням методичних рекомендацій до лекційних тем спецкурсу «Філософія мови»². Запропонований розгляд низки класичних і сучасних теорій аналітичної філософії мови, деяких її проблем і понять має на меті допомогти студентам освоїтись і зорієнтуватись у новому, специфічному інтелектуальному просторі.

Зміст підручника умовно поділяється на п'ять частин. **Перша частина** (розділ 1) має загально-методологічний характер: визначаються предмет, методи досліджень, з'ясовується сутність базових понять і розрізень, виявляються головні напрямки і проблеми досліджень. У **другій частині** (розділи 2-6) представлена визначальна для аналітичної філософії мови проблема референції та іменування: розглядаються погляди (разом із відповідними дискусіями) Фреге (тривимірна семантика,

¹ Серл Дж.Р. Перевернутое слово // Вопросы философии. – 1982. – №4. – с.67.

² Алексюк І.А. Філософія мови: традиція аналітичної філософії. Методичні матеріали до лекційних тем спецкурсу (частина 1). – К.: Такі справи, 2001.

«функція-аргумент»-аналіз мовних виразів), Расела (теорія визначених дескрипцій), Стросона (теорія пресупозицій), Донелана (розрізнення між референтними і атрибутивними вживаннями визначених дескрипцій), Кріпке (розрізнення між референцією мовця і семантичною референцією, нова теорія референції). **Третя частина** (розділи 7-10) присвячена розвідкам у царині прагматики, що походить від традиції філософії повсякденної мови (ordinary language philosophy) (теорія мовленнєвих актів Остіна і Серла, інтенційна семантика та інференційна прагматика Грайса, загальний огляд напрямків «після Грайса»-прагматики). **Четверта частина** (розділ 11) – данина дослідженням традиції символіко-логічного підходу до аналізу природної мови (так званої ideal language philosophy), що спричинила розквіт сучасної формальної семантики. В центрі уваги – запроваджена Девідсоном семантика, що ґрунтується на подіях (event based semantics). **П'яту частину** складають додатки. Запитання і завдання для самоконтролю представлені у першому додатку. Другий додаток пропонує розширений огляд літератури не лише стосовно курсу загалом (підручники, довідники, енциклопедії, словники, хрестоматії, статті, монографії, збірки праць), але й окремих розділів філософії мови загалом і лекційного курсу зокрема, а також стосовно певних проблем, понять, персоналій. Оскільки курс і підручник розрахований насамперед на студентів-магістрів, важливість такого додатку є очевидною, адже рівень магістерських студій передбачає підготовку, насамперед і саме, до поточної і подальшої самостійної аналітичної дослідницької роботи.

Чим зумовлена запропонована структура підручника? Вирішальними чинниками є важливість певних проблем, впливовість дослідницьких програм, яскравість персоналій, а також особисті симпатії автора (що, безумовно, може бути предметом дискусій). До цього долучається ще й прагматичний чинник кількості академічних годин, запланованих для курсу: передбачено 7 лекцій і 5 практичних занять³. На структуру і зміст підручника також вплинули два інші спецкурси, які автор викладає для студентів-філософів третього року бакалаврату спеціалізації «історія філософії і логіка»: «Логічний аналіз природної мови» і «Прагматика». Очевидно, що посібник може бути корисним і для них.

Зміст розділів підручника є, принаймні частково, адаптивним викладом публікацій автора у вітчизняній періодиці (деякі публікації зазначені у Додатку 2).

³ Сьогодні курс «Філософія мови» є інтегрованим. Його виклад забезпечують – паралельно, і з однаковою кількістю лекційних та семінарських годин, – дві кафедри: кафедра логіки і кафедра теоретичної філософії. Посібник представляє «логічну сторону» курсу.

Трохи історії і багато подяк. Курс «Філософія мови» розпочав свій відлік на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 1997 році. Цьому передували лекційні настанови, консультації, поради і підбадьорювання (у різний час і за різних обставин) викладачів кафедри логіки і запрошених викладачів, насамперед Павлова В.Т., Руденко К.П., Дученко Ж.А., Конверського А.С., Ішмуратова А.Т., Парахонського Б.О. Керівництво професора кафедри історії філософії і логіки Вільнюського університету Роландаса Павільоніса (Rolandas Pavilionis) підготовкою дисертаційного дослідження, присвяченого теорії мовленнєвих актів, відчинило двері до сучасної аналітичної філософії мови. Окрема подяка Київському Національному університету імені Тараса Шевченка за надану у свій час можливість вирішального (для створення відповідного лекційного курсу) семестрового дослідницького стажування, а також Fulbright-фонду, який перетворив можливість спілкування із достойниками сучасної аналітичної філософії на реальність. Автор щиро вдячний професору Джону Серлу (John Searle) (Каліфорнійський університет у місті Берклі, США), лекційний курс якого «Philosophy of Language» (весняний семестр 1994 року), був не лише блискучим зразком теоретичного і методичного викладу матеріалу, але й надійним навігатором у розмаїтті проблем сучасної філософії мови. Асистент професора Дженніфер Г'юдін (Jennifer Hudin) надала корисні роз'яснення з приводу тлумачення окремих важливих понять. Лекційні курси професорів і викладачів цього ж університету Доналда Девідсона (Donald Davidson) «The Concept of Objectivity», Стівена Ніла (Stephen Neale) «Introduction to Logic & The Philosophy of Logic» та «Events», запрошеного професора Франсуа Реканаті (François Recanati) «Context-Sensitivity and Literal Meaning», Брюса Вермейзена (Bruce Vermazen) «Philosophy of Action» пропонували широку панораму проблем аналітичної філософії разом із ретельним і витонченим дослідженням деталей. Окрема подяка колишнім і теперішнім студентам-філософам, із якими разом опрацьовували, вдосконалювали, поглиблювали і розширювали матеріали підручника. Так само важливою є і була підтримка колег, викладачів кафедри логіки.

Розділ 1.

Філософія мови: аспекти концептуальної географії

1.1. Що таке філософія мови?

Філософія, мова, філософія мови. З'ясування мети філософських досліджень природної мови – і, отже, призначення філософії мови – передбачає пошуки відповідей на запитання «Чому мова цікавить філософію?». Упорядник однієї популярної читанки з філософії мови пропонує декілька очевидних початкових відповідей⁴: оскільки мова є характеристикою людини, то знати щось про мову означає знати щось про людину. Певні філософські проблеми, здається, виникають із хибних поглядів на структуру мови. Усвідомлення цього факту, разом із розумінням «як працює» мова, може допомогти вирішити існуючі проблеми або, можливо, уникнути їх. Очевидно, що мова є відображенням реальності, і, отже, якщо зрозуміти структуру мови, то можна зрозуміти структуру реальності. Зрештою, мова є цікавою сама по собі. Її дослідження корисне для неї самої, бо покращує розуміння як власне мови, так і її ролі у багатьох аспектах життя людини.

Філософія мови є розділом філософії. Залучаючи техніку лінгвістичного аналізу, пошуки відповіді на запитання «чим є X?» зводять до пошуків відповіді на інше запитання: «чим є значення 'X'?», при цьому вирізняють принаймні шість значень слова «філософія»⁵: 1) іменник «філософія» вказує на гетерогенне зібрання предметів, яким навчають з філософських кафедр університетів; 2) слово «філософія» наявне у назвах філософських факультетів університетів і засвідчує, що робота цих факультетів присвячена так званим «чистим» наукам, на відміну від таких прикладних наук, як, наприклад, юриспруденція або медицина;

⁴ The Philosophy of Language (2nd ed.) / Ed. by A.P.Martinich. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1990. – pp. 3-4. Принагідно згадаймо відому однойменну історико-філософську розвідку: Hacking J. Why Does Language Matter to Philosophy. – Cambridge: University Press, 1982.

⁵ Pelc J. The place of the philosophy of language // Contemporary Philosophy: A New Survey. Vol. I. / Ed. G.Floistad. – Dordrecht, Boston, Lancaster: Martinus Nijhof Publishers, 1986. – pp.11-15. Автор статті посилається на авторитетну думку Т.Котарбінського.

3) філософію, що засновує всесвіт світогляду, можна протиставляти науці; 4) філософію інколи тлумачать як до-наукову стадію розвитку деякої дисципліни, що складає підвалини і елементарні постулати цієї дисципліни; 5) слово «філософія» зустрічається як перша частина фрази на кшталт «філософія такої-то і такої-то науки» і вказує на теоретичний вимір цієї науки, а також на аналіз і критику понять і методів тієї дисципліни, що є предметом дослідження філософії, тобто йдеться про мета-науковий характер філософії; 6) інколи філософію тлумачать як загальну теорію науки, підкреслюючи – як і у попередньому випадку – її мета-науковий характер і тоді йдеться не про філософію тієї чи іншої науки, а про філософію науки взагалі – філософію тлумачать як науку наук. Видається, що філософія мови є філософією у першому, другому, п'ятому і можливо четвертому значеннях.

Філософія мови розглядає природну мову як предмет своїх досліджень. На відміну від лінгвістики, яка вивчає, зокрема, властивості окремих етнічних мов у протиставленні однієї мови іншій, предметом розгляду філософії мови є природна мова взагалі. Філософія мови вивчає певні загальні властивості мови, зокрема: значення, референцію, осмисленість, композиційність, предикацію, пресупозиційність, багатозначність, невизначеність, синонімічність тощо. Термін «філософія мови» вимагає подальших уточнень з огляду на необхідність розрізнення філософії мови, лінгвістики, філософії лінгвістики, лінгвістичної філософії.

Філософія мови і лінгвістика. Сучасні лінгвістика і філософія (що представлена, насамперед, філософією мови і логікою) мають дійові зв'язки. Обидві частково поділяють один і той же предмет дослідження. Їх інтереси і дослідницькі завдання частково збігаються, подекуди схожими є методи досліджень. Однак, кожна дисципліна має виразну специфіку і жодну не можна вважати частиною іншої⁶. Філософія мови відрізняється не лише тим, що вивчає мову як таку, а не окремі мови, але й тим, що вивчає лише деякі аспекти мови. Результати таких досліджень не претендують на усеохопність, нерідко уникають очевидних складнощів, є переважно програмними настановами. Така налаштованість на програмовість результатів має позитивний вимір. Характерний приклад – ілюстрація: «Лінгвісти зазвичай

⁶ Обговорення питань «Чому філософію цікавить лінгвістика?» і «Чому лінгвістику цікавить філософія?» див., зокрема у: Kasher A. *Philosophy of Language // Philosophical Perspectives for Pragmatics* / Ed. by M.Sbisa, J.-O.Ostman, J.Vershuerem. – John Benjamins Publishing Company, 2011. – pp. 228-234; Stalmaszczyk P. *Philosophy of Language and Linguistics: The Legacy of Frege, Russell, and Wittgenstein. Preface* // *Philosophy of Language and Linguistics* / Ed. by P. Stalmaszczyk. – De Gruyter, 2014; Peregrin J. *Linguistics and Philosophy // Philosophy of Linguistics* / Eds. R. Kempson, T. Fernando, N. Asher – Elsevier, 2012. – pp.1-31; Pelc J. – Op.cit.